

Тема 9. Договори в цивільному праві зарубіжних країн

Поняття договору в цивільному праві зарубіжних країн. Класифікація договорів

У праві зарубіжних країн по-різному визначається місце правових норм, що регулюють договірні відносини, у системі права та вчення про договори в системі цивілістичної доктрини.

Так, у континентальному праві поняття договору є одним з центральних; сам термін «договірне право» досить рідко вживається, хоча в деяких випадках цей інститут навіть ототожнюється із загальними положеннями зобов'язального права¹.

В усіх країнах договірні відносини врегульовано законами. Норми щодо договорів не завжди в систематизованому вигляді розміщені в цивільних кодексах (ФЦК, НЦК) у главах про угоди, зобов'язання та окремі види договорів, вони також містяться в деяких окремих законодавчих актах — законах: про строкові біржові угоди 1885 р., про законну процентну ставку 1975 р., про купівлю-продаж та заклад майнових комплексів комерційних підприємств 1909 р., про оренду майнових комплексів комерційних та промислових підприємств 1956 р., про оманні дії і фальсифікацію продуктів і послуг 1905 р., про безпеку споживачів 1978 р., що вносить зміни в різні положення закону 1905 р., ордонанс про свободу цін і конкуренції 1986 р. (Франція)¹, про страховий договір 1908 р., про мирові угоди 1935 р., про автомобільні перевезення 1952 р., про регулювання права загальних умов угод 1976р. (ФРН).

Взагалі правове регулювання та правова доктрина договорів у романо-германському праві охоплює специфічні питання, які виходять за межі загального вчення про угоди та зобов'язання: проблеми переддоговірних відносин, меж дії принципу свободи договору, порядку укладення договорів та ін.

В англо-американському праві всі інститути договірних відносин розвивалися, переважно, судовою практикою й виражені в нормах загального права. Окремі положення про конкретні види договорів містяться в спеціальних законодавчих актах. Зокрема, в Англії діють закони: про продаж товарів (1893 р., 1979 р.), про справедливу торгівлю (1973 р.), про поставку товарів, про недобросовісні умови договорів (1977 р.), про поставку товарів і надання послуг (1982 р.).

У США договірне право походить з англійського загального права й нині продовжує контролюватися, переважно, загальним правом. Разом з тим, більшість основних норм загального права про договори включені до законодавчих актів і діють вже як норми законодавства². Застосування загального права поряд зі згаданими законами вимагає ретельного розгляду кожної окремої угоди для з'ясування, яка саме частина договірного права на неї поширюється¹. Основні положення щодо договірних відносин закріплено в Єдиному торговому кодексі США та у Зводі договірного права (*Restatement of Contracts*), а також у цивільних кодексах, що діють в окремих штатах

(Луїзіана, Каліфорнія). Правові норми щодо договорів є основою зобов'язального права в цій цивільно-правовій системі.

Договір як юридичний факт у всіх правових системах є однією з найпоширеніших підстав виникнення цивільних (зобов'язальних) правовідносин.

У *Французькому праві договором* вважається угода, спрямована на встановлення, припинення або зміну прав і обов'язків (ст. 1101 ФЦК).

У *Німецькому ЦК* немає офіційного визначення поняття договору. У літературі аналогічне до наведеного вище («французького») його тлумачення виводиться зі змісту пар. 305 НЦК, згідно з яким для виникнення чи зміни зобов'язання необхідний договір між учасниками, якщо законом не передбачено іншого. У німецькій доктрині розглядаються різні тлумачення *договору*, як узгоджене між партнерами регулювання правових відносин, як двостороння угода, за якої щонайменше два узгоджених волевиявлення спрямовуються на досягнення правового результату, як досягнуте двома чи більше особами погодження волі про досягнення правового результату².

В *англійському праві* немає легального визначення договору як правової категорії. Судова практика та доктрина розглядає *договір* як *обіцянку (promise)* або кілька обіцянок, за порушення яких право встановлює санкцію, що свідчить про наявність у кредитора права на позов. Тобто в основі договору міститься добровільно надана обіцянка взяти на себе юридичний обов'язок. Розуміння договору як обіцянки в англійському праві склалося історично: суди визнавали й захищали відносини, за яких одна особа в односторонньому порядку брала на себе обов'язок (обіцяла іншій особі) виконати якісь дії: постачання товару, перевезення вантажу, надання приміщення та ін. Якщо надана у такий спосіб одностороння обіцянка порушувалася, то особі, на чию користь вона була зроблена, надавався захист у вигляді спеціального позову (*аззітпріон*). Однак цей захист надавався лише в обмежених випадках, і, безумовно, у такому вигляді цей інститут не мав перспектив розвитку. У подальшому суди стали забезпечувати захист тих відносин, за яких обіцянка що-небудь зробити була надана в обмін на який-небудь еквівалент або на те, що для боржника представляє інтерес. Так, поступово в англійському договірному праві почала розвиватися доктрина *зустрічного надання або зустрічної винагороди (contraeatio)*. Відтак, обіцянка породжує правові наслідки, якщо вона прийнята кредитором; примусове виконання може бути застосоване проти боржника, якщо кредитор уже надав еквівалент, у якому зацікавлений боржник.

Англійська теорія договору в модернізованому вигляді застосовується і в США, однак тут до неї додається, як обов'язковий елемент поняття угоди, погодження волі кількох (двох) сторін. У правовій доктрині *США* єдиного поняття договору немає, часом його тлумачення суттєво відрізняються. Зокрема, договором вважається обіцянка (кілька обіцянок), за порушення якої закон передбачає санкції чи виконання якої закон визнає обов'язковим¹. За американською теорією без обіцянки немає і не може бути договору; взаємні дії без обміну обіцянками не є договором. Обіцянкою є прийняття на

себе обов'язку вчинити певні дії чи утриматися від вчинення певних дій у майбутньому. Сутність договору полягає в тому, що обіцянка однієї сторони спонукає іншу сторону надати зустрічну обіцянку. Реальний обмін товарів за гроші, наприклад, не є договором у його повному розумінні, оскільки в ньому немає обіцянки. А відповідні статті Єдиного торгового кодексу США розрізняють реальні відносини купівлі-продажу та консенсуальний договір купівлі-продажу.

Договір розглядається тут також як зобов'язання двох або більше сторін, яке визнається законом як обов'язкове через застосування санкцій у випадку його порушення². У Єдиному торговому кодексі США закріплено легальне визначення договору як правового зобов'язання, що випливає з угоди сторін. Відповідні легальні тлумачення договору закріплено і в цивільних кодексах тих штатів, у яких вони існують.

Класифікація договорів у зарубіжних цивільно-правових системах здійснюється за різноманітними підставами; кожна класифікаційна схема дозволяє виявити ті чи інші властивості та практичні особливості договору.

У країнах *континентального* права законодавство й доктрина розрізняє насамперед договори *односторонні*, в яких одна сторона зобов'язується перед іншою вчинити на її користь певні дії без виникнення зустрічного обов'язку іншої сторони, і *двосторонні (синалагматичні)*, у яких сторони взаємно зобов'язуються вчинити певні дії на користь одна одної, тобто кожна з них має і права, і обов'язки. До односторонніх належать, зокрема, договори дарування, позики. Двосторонніми є більшість договорів: купівлі-продажу, поставки, підяду, майнового найму, перевезення тощо.

В юридичній літературі двосторонні договори поділяють на *синалагматичні* (права й обов'язки сторін приблизно рівноцінні) і *неповні двосторонні* (права й обов'язки сторін не врівноважені або можуть виникати за певних обставин)¹.

Оплачуваними є договори, у яких між сторонами відбувається обмін еквівалентними цінностями, що можуть бути виражені в грошах, зафіксовані в правах тощо, а *безоплатними* — у яких боржник нічого не одержує в обмін на своє зобов'язання. У торгових відносинах презюмується оплатність договорів; безоплатні договори поширені в суто цивільних відносинах.

Оплачувані договори, у свою чергу, поділяються на *мінові (комутативні)*, в яких вигоди чи збитки, що їх можуть зазнати сторони, можуть бути оцінені в момент укладення договору, та *ризикові (алеаторні)*, які містять умову, що робить неможливим точне обрахування в момент укладання договору вигоди і можливих збитків у разі виконання договору (договір страхування, договір купівлі-продажу будинку на умовах довічного утримання продавця, договори, пов'язані з азартними іграми та парі).

Консенсуальні — це договори, які є укладеними з моменту досягнення сторонами згоди щодо всіх істотних умов у передбаченій законом формі (більшість договорів), а *реальними* є договори, для укладення яких, окрім досягнення згоди, необхідно передати кредиторіві визначену річ (договори позики, схову тощо).

Континентальна правова доктрина виокремлює договори з *одноразовим виконанням*, що передбачають виконання обов'язку шляхом здійснення однієї дії протягом короткого проміжку часу, і з *тривалим виконанням*, за яких один або декілька обов'язків реалізуються протягом тривалого періоду.

Договори можуть укладатися *на користь сторін договору*, які мають права й обов'язки, одержують вигоди і несуть збитки за договором, або *на користь третіх осіб*, які набувають за договором права вимагати від боржника виконання зобов'язання, але не несуть обов'язків.

Німецьке право, поряд з цим, виділяє серед цивільно-правових договорів *зобов'язальні, речові, шлюбно-сімейні та спадкові*, а також за змістом зобов'язань поділяє їх на договори про *остаточну передачу* майнових благ (купівля-продаж, дарування), про *надання в користування* (найм, оренда, лізинг), про *діяльність* (трудовий, підряд, туристичний), про *об'єднання суб'єктів* (спільну діяльність) та ін.

У праві *Англії та США* розроблена дещо інша класифікація договорів¹. Насамперед їх поділяють на *формальні та прості*. Формальні договори ще називають договорами «за печаткою» (*copiasii By aeea*). Ця форма договору склалася історично: такий договір оформлявся на пергаменті в кількості примірників відповідно до числа сторін, підписувався кожним учасником і опечатувався гербовими сургучевими печатками та урочисто вручався сторонам. Нині підписи на такому договорі скріплюються маркою або символічним зображенням (малюнком, кресленням і т.ін.). Оскільки такі договори оформляються за такою складною процедурою, їхній зміст не піддається сумніву; вони можуть оспорюватися тільки через недоліки у формі укладення. Для таких договорів надання зустрічної винагороди не є необхідною умовою їх укладення. У вигляді документа «за печаткою» найчастіше оформляються односторонні зобов'язання, угоди з нерухомістю.

Прості договори (неформальні) укладаються як в усній, так і в письмовій формі за звичайною процедурою; обов'язковою умовою в них є зустрічне надання (зустрічна винагорода).

Поряд з формальними та простими англо-американське право виділяє договори *за рішенням суду (copiasiz o/ gecogЛ)*, за яких зобов'язання вчинити певні дії покладається на учасників судовим рішенням. В юридичній науці такий вид договорів вважається дискусійним, оскільки зобов'язання виникають у результаті набуття законної сили рішення суду й сторона визнає свій обов'язок у судовому засіданні.

Виконані договори (exesiiēa copiasiz) — це договори, в яких принаймні одна зі сторін хоча б частково виконала свої обов'язки, а договори, *що підлягають виконанню (exesiiōgu copiasiz)*, — це такі, в яких сторони ще не приступили до виконання своїх зобов'язань.

Прямо (явно) виражені — це договори, укладені в словесній формі, у змісті яких чітко й недвозначно відображені наміри сторін. Договори, *які підрозуміваються* (у тому числі квазідоговори) — це такі договори, в яких наміри сторін не відображено або не чітко відображено, або існування й умови яких впливають з відповідної поведінки сторін.

Сучасна англо-американська правова доктрина, окрім наведеної, проводить класифікацію договорів і за аналогією до континентального права та виділяє ще такі їх види: *односторонні та двосторонні* (за розподілом прав і обов'язків), *двосторонні та багатосторонні* (за кількістю учасників), *реальні та консенсуальні, усні та письмові, подільні та неподільні* (за подільністю чи неподільністю предмета договору), *основні та додаткові* (допоміжні), *вільні та обов'язкові, змішані та однорідні, взаємно розроблені та договори приєднання, попередні та основні, на користь третьої особи та на користь сторін договору* та ін.

Американське право визнає як окремий вид *дискреційні* договори, в яких offerent не може відкликати свою offerту й адресат offerти має право прийняти її в будь-який час протягом визначеного терміну або поступитися своїми правами іншій особі.

8.2. Зміст договору в романо-германській та англо-американській цивільно-правових системах

В усіх правових системах договір є формою зобов'язальних відносин і, відповідно, як правовідношення, має структуру, яка включає суб'єктів, об'єкт (предмет) і зміст. Суб'єктами договору є його учасники, що виступають у ролі кредитора і боржника. Це можуть бути як юридичні особи чи інші утворення, так і фізичні особи, які наділені відповідним обсягом дієздатності.

Поняття об'єкта договору в правовій доктрині зарубіжних країн розглядається досить рідко, переважно, ідеться про предмет договору — речі чи послуги, які передаються чи виконуються. Щодо *змісту* договору, то він розглядається в зарубіжному праві, на відміну від вітчизняного, як сукупність дій, які боржник зобов'язаний виконати на користь кредитора, іншими словами це *сукупність обоє 'язків сторін договору*.

За зарубіжним законодавством, практикою та доктриною на учасника зобов'язання може покладатися і обов'язок утриматися від певних дій, у такому разі змістом договору буде утримання від певних дій¹. Зміст договору відображається в його умовах, які погоджені сторонами.

У країнах *континентального* права умови договорів регулюються нормами кодексів (ФЦК, НЦК), спеціальних законів (зокрема, Закон ФРН «Про регулювання права загальних умов угод»), звичаями та волею сторін договору. Усі умови договорів поділяються на *істотні, звичайні й випадкові* за аналогією до вітчизняного права.

Істотними умовами є такі, без яких неможливе існування договору. Наприклад, у договорі майнового найму обов'язково повинна бути вказана річ, яка передається в користування. У більшості договорів це умови про предмет і ціну. Істотними умовами договору визнаються його умови, які визначені у законі, що регулює даний вид договору, або на основі домовленості між сторонами, або є такими внаслідок правил торгівельного (ділового) обороту.

Звичайними умовами є такі, котрі не можуть бути кваліфіковані як істотні, однак зміст яких відповідає диспозитивній нормі закону. За

відсутності відповідної умови в договорі спірні відносини між сторонами регулюються відповідно до диспозитивних норм. Це умови, які передбачені нормами закону й унаслідок цього застосовуються сторонами, якщо не замінені випадковими умовами.

Випадкові — такі умови, які погоджені сторонами і при цьому або зовсім не передбачені законом (звичаєм), або врегульовані диспозитивною нормою закону інакше, аніж положеннями договору.

Німецький Закон про регулювання права загальних умов угод закріплює поняття так званих *примірник (типових)* умов договору — заздалегідь сформульованих умов договору, які призначаються для великої кількості договорів і які одна сторона (користувач) пропонує іншій стороні (клієнту) при укладенні договору². Самі по собі такі примірні умови не мають нормативного характеру; вони стають чинними тільки з моменту укладення конкретного договору. Вони мають ефект раціоналізації, типізації масових договорів; сприяють спеціальному регулюванню в тих галузях, які взагалі не розглядаються законодавцем або регулюються недостатньо, сприяють зменшенню ризиків у договірних відносинах. Незалежно від цього згідно з положеннями згаданого Закону індивідуальні домовленості сторін мають пріоритет над типовими умовами, незалежно від того, коли саме вони були досягнуті та в якій формі, збігаються вони з типовими умовами чи суперечать їм. У такому разі примірні умови будуть застосовуватися лише до тих частин договору, щодо яких немає індивідуальних домовленостей.

В *англо-американському* праві умови договору поділяються на *головні* або *істотні (conaiiion)* і *другорядні* або *прості (ууог-ганііез)*. Головними вважаються умови, порушення яких дає кредитору право пред'явити позов про розірвання договору та відшкодування збитків. Простими є умови, невиконання яких дає кредитору право на пред'явлення позову тільки про відшкодування збитків.

Англійською судовою практикою та доктриною розроблена концепція *явних умов (ехргеззеа¹ conaiiion)* договору та *умов, які припускаються (імпііеа" conaШонз)*. Явні умови чітко і ясно сформульовані в договорі, а умови, які підрозуміваються, в змісті договору не відображені, однак їх наявність припускається в договорі даного виду на основі практики, що склалася (таке правило є звичним для відносин даного виду і не може суперечити волі сторін і змісту відносин).